

05.11.2021

Група № 32

Мегей А.В.

Історія України

Урок № 19

Тема: Політико-ідеологічна криза радянського ладу в УРСР

Мета уроку: З'ясувати політичні та ідеологічні складові структурної кризи радянської моделі суспільно-політичного розвитку.

Хід уроку

1. Зміни в чисельності, соціальному та національному складі населення УРСР у другій половині 1960-х — першій половині 1980-х рр.

Протягом 1960-1980-х рр. виявилася загальна тенденція до збільшення абсолютної кількості населення України. Між державними переписами населення 1959 і 1989 рр. його кількість збільшилася з 41,8 до 51,7 млн осіб. Водночас темпи абсолютноного приросту населення республіки з кожним роком істотно скорочувалися (у 1960-ті рр. близько 300 тис. на рік, у 1970-ті рр. — 120 тис.), і вже у 1990-х рр. ця тенденція почала стрімко нарости.

Виявилися й інші чинники, котрі негативно впливали на демографічні процеси в українському суспільстві. Якщо раніше ними були голодомори та війни, то останнім часом найбільшою мірою впливала економічна незабезпеченість населення, загальний стан здоров'я, а також надзвичайно згубні наслідки Чорнобильської катастрофи.

У проміжку часу між 1959 і 1989 рр. визначальною тенденцією змін у соціальному складі населення України було збільшення кількості жителів міст, індустриальних центрів з одночасним зменшенням абсолютної кількості сільського населення. Так, у 1959 р. чисельність сільського населення України становила 22,6 млн осіб (53 %). Перепис 1989 р. зафіксував скорочення кількості сільського населення до 17,1 млн осіб (на 20 %).

Одночасно протягом 1959-1989 рр. кількість міського населення збільшується з 19,1 до 35,4 млн осіб (у 1,8 раза). Значно зросла кількість міського населення на Львівщині — з 821,3 до 1630,5 тис. осіб, або майже удвічі.

З 1979 р. в Україні спостерігається неприємне соціально-демографічне явище — депопуляція, тобто переважання смертності над народжуваністю в розрахунку на 1000 осіб. Цей процес зафіксовано в сільській місцевості спочатку на Чернігівщині та Сумщині, потім на Полтавщині й Вінниччині, а починаючи з 1990-х років — у державі загалом.

Значних масштабів набула міграція, що становила в названі роки в міграційному середньорічному обігу близько 3 млн осіб. Приблизно 30 % населення мігрували із села в місто, 40 % мігрантів переміщувалися між містами.

Площа Жовтневої революції в Києві, 1985 р. (сьогодні — Майдан Незалежності)

На зміну національного складу населення впливали такі чинники:

- політика союзного центру на «зближення», «злиття» націй, формування «єдиної радянської нації», яка була прикриттям курсу на русифікацію і денаціоналізацію самобутніх культур народів СРСР;
- міграція робочої сили. Значна частка українців виїздила на новобудови до Сибіру, Далекого Сходу, Крайньої Півночі (БАМ, Тюмень, Воркута тощо);
- розселення на території республіки (особливо в Криму і великих містах) сімей офіцерів, що вийшли у відставку;
- від'їзд євреїв до Ізраїлю (за 30 років вийшло 353 тис. осіб) та інші.

Унаслідок цих чинників за період 1959-1989 рр. в абсолютному і процентному обчисленні відбулося скорочення частки українців серед населення республіки (з 76,7 % до 72,1 %), проте зросла частка росіян (із 16 % до 22 %.).

2. Рівень життя населення. Привілейоване становище партійно-державної номенклатури

Доходи радянських громадян складалися з двох частин: заробітна плата і фонди соціального споживання (безкоштовна освіта, медичне обслуговування, дотації на оплату житла, транспорт та інші соціальні програми). Фонд соціального споживання перевищував заробітну плату громадян у декілька разів.

Упродовж другої половини 1960-х — першої половини 1980-х рр. відбувалося зростання життєвого рівня населення. На середину 1980-х рр. середня заробітна плата в сільському господарстві становила 134-163 крб. (за період з 1965 р. вона зросла у 2,3-2,7 раза), а в промисловості — на 20-46 % більше.

Офіційна статистика свідчить, що на середину 1980-х рр. реальний дохід колгоспника на одного члена сім'ї був вищим, ніж робітника чи службовця. Але важкі умови праці, сезонний характер виробництва, брак належних побутових умов та інші чинники призводили до значного відпливу населення із сіл у міста.

Низькими залишались пенсії по старості та інвалідності в більшості категорій працівників. Незначними були й виплати різним слабозахищеним категоріям громадян: матерям-одиночкам, сім'ям, що втратили годувальника, інвалідам тощо. Це зумовлювало те, що п'ята частина громадян жила за межею бідності, отримуючи дохід, менший за прожитковий мінімум.

Прожитковий мінімум — вартісна величина достатнього для забезпечення нормального функціонування організму людини, збереження його здоров'я набору продуктів харчування, а також мінімального набору непродовольчих товарів та мінімального набору послуг, необхідних для задоволення основних соціальних і культурних потреб особистості.

Незважаючи на доволі відчутне зростання добробуту населення за вказаній період, Україна на початку 1980-х рр. перебувала серед держав, що посідали 50-60 місця у світі за рівнем життя.

Збільшення кількості товарів вимагало появи нових, більш досконалих і ефективних форм торгівлі. У результаті цього з'явилися магазини самообслуговування, універмаги, універсами з широким асортиментом товарів. Сільські трудівники в цей період стали регулярно обслуговуватися працівниками торгівлі в місцях масових робіт — на польових станах, фермах, у тракторних бригадах.

Разом із торгівлею розвивалося й побутове обслуговування. Служба побуту перетворилася на важливу галузь народного господарства. Велику популярність у населення мали створені в цей період будинки побуту, побутові комбінати, фірми побутових послуг.

Еталон радянського благополуччя. Килими, телевізор, магнітола, меблі (стінка), кришталь, люстра, книги, закрутки консервації

Статистика доходів громадян не зовсім об'єктивно відображає реальний стан життєвого рівня населення. Зростаючі доходи громадян не покривалися достатньою масою товарів народного споживання, що призвело до утворення такого хронічного явища, як товарний дефіцит. З 1971 по 1985 р. грошова маса зросла у 3,1 раза, а товарна — лише удвічі. Таке становище призводило до прихованої інфляції, появи черг, зниження якості продукції (бо не вистачало і неякісної), поширення явища спекуляції (на «чорному ринку» ціна престижних товарів перевищувала реальну в десятки разів).

Також у ці роки відбувається зміна в структурі споживання товарів. Населення прагне до комфорного життя. Відповідно — зростає попит на побутову техніку (холодильники, пілосмокти, пральні машини, телевізори та ін.), килими, посуд, меблі, автомобілі тощо. Проте радянська промисловість не була орієнтована на масовий випуск такої продукції. Навіть при завищених цінах на ці товари та низькій якості вони були в постійному дефіциті.

Намагаючись покрити нестачу товарів широкого вжитку, радянське керівництво вдається до широких закупівель за кордоном.

Крім того, з кожним роком почали зростати державні роздрібні ціни на окремі види товарів народного споживання.

Незважаючи на декларовану конституційну рівність, отримання національних благ у суспільстві не було справедливим. Деформації в соціальній сфері посилювалися необ'єктивним характером розподілу загальних надбань. Номенклатурні верхи утворили власну закриту систему постачання продовольства і промислових товарів, що не знала дефіцитів і спекулятивних цін. Рада Міністрів і ЦК Компартії мали спеціальні господарства, де вирощувалися городина і фрукти для представників номенклатури. Переробкою сільгосппродукції для верхівки займалися спеціальні цехи.

Отримуючи заробітну плату, яка в 2-3 рази була вищою, ніж у робітників і колгоспників, представники номенклатури могли придбати на неї у 5-10 разів більше товарів. За умов тотального дефіциту вони мали можливість за державними цінами купувати необхідне, у той час як основна маса людей або взагалі не мала доступу до якісних товарів, або змушені були робити покупки за спекулятивними цінами.

Черги стають неодмінним атрибутом життя радянських людей

Верхівка користувалася закритими санаторіями, поліклініками, лікарнями, будинками відпочинку, пансіонатами, мисливськими господарствами.

Керівництво компартії, держави, котре постійно твердило про свої наміри побудувати справедливе безкласове суспільство, насправді створило з вигодою для себе суспільство витонченої соціальної нерівності.

Нечуваного розмаху в цей час набули крадіжки на підприємствах. Навіть виник такий термін — «несуни» (тобто ті, хто ніс щось із роботи додому).

Усе це страшним тягарем лягло на виробництво й забезпечення товарами, руйнуючи господарські структури, що й так ледве животіли.

Боротьбу з корупцією та тіньовою економікою фактично припинили. Час від часу, щоправда, відбувалися гучні процеси над «розкрадачами народної власності». Було навіть відновлено смертну кару за «розкрадання соціалістичного майна в особливо небезпечних розмірах». Але ці «зразково-показові» заходи лише симулювали захист закону і породжували правовий нігілізм, аморальність і безчестя.

Одним з основних негативних наслідків процесів, які відбувалися в Радянському Союзі та, зокрема, в УРСР у 60-70-ті рр., був моральний занепад суспільства.

3. Здобутки і проблеми соціальної сфери

Починаючи з ХХІІІ з'їзду КПРС і ХХІІІ з'їзду КПУ (1966), на всіх високих партійних форумах завдання підвищення життєвого рівня населення декларувалося як одне з найголовніших завдань партії та держави.

З 1965 по 1985 р. національний дохід в Україні збільшився в 2,5 рази і становив 96,6 млрд карбованців. Три четверті цієї суми надходило у розпорядження робітників, службовців, колгоспників у вигляді фонду споживання. Якщо ж урахувати щорічні видатки на спорудження й експлуатацію житлового фонду, шкіл, лікарень, культурно-освітніх закладів, спортивних споруд, підприємств комунального обслуговування, то безпосередньо на задоволення матеріальних потреб населення припадало 80% національного доходу.

Великі асигнування виділялися на охорону материнства й дитинства, поліпшення умов праці та побуту жінки-матері, виплату пенсій, стипендій учням технікумів і студентам ВНЗ. Загальна сума виплат і пільг за рахунок суспільних фондів споживання на душу населення була теж доволі значною і зросла в республіці з 1968 по 1985 р. майже в 5 разів.

Проте різке падіння темпів зростання виробництва — провідного фактора, що впливає на поліпшення якості життя людей, — привело до відчутного зниження і темпів зростання національного доходу.

Одним із важливих показників зростання добробуту населення є житлове будівництво. Головним засобом розв'язання цієї традиційно складної для України проблеми в зазначеній період стало розширення індустріального будівництва. Щоправда, новозбудовані житлові масиви не відзначалися оригінальними архітектурними формами. Проте в 1974 р. понад 70% сімей володіли окремими квартирами.

Бурхливе будівництво у 1960-1980-ті рр. розгорталося і на селі. Але держава поклала це завдання на колгоспи, які мали здійснювати його з власних доходів. З 1965 р. в Україні практикувалося створення експериментально-показових сіл. Незважаючи на ідеологічний характер такої практики, досвід будівництва експериментально-показових сіл засвідчив, що зручні для життя і роботи сільські будівельні комплекси виникали тоді, коли в них органічно поєднувалися кращі народні традиції із досягненнями сучасної архітектури. У 1966-1970 рр. виникло 15 таких населених пунктів, наступної п'ятирічки їх кількість зросла майже вдвічі.

Предметом особливої уваги архітекторів і будівельників була столиця України — Київ. Завдяки їхній творчій праці головне місто республіки перетворилося на одне з найкрасивіших міст світу. Органічно поєднавши в собі чарівну природу й оригінальну архітектуру, Київ отримав своє власне, неповторне обличчя. В місті з'явилися цілі квартали багатоповерхових будинків, були споруджені нові лінії метрополітену, розбиті чудові парки та сквери. Саме в цей час у Києві народжуються Русанівка, Відрядний, Сирець, завершується формування Березняків, Борщагівки, Лісового й інших житлових масивів.

Аналогічні мікрорайони будувалися в Харкові, Дніпропетровську, Вінниці, Львові. У цей період з'явилися на карті України нові міста — Світловодськ, Комсомольськ (сьогодні — Горішні Плавні), Нововолинськ, Українка, Придніпровськ, Вільногорськ та інші.

Житловий масив в Києві. 1970-ті рр.

З 1970 р. пріоритетним напрямом забудови сільської місцевості була проголошена реконструкція старих сіл. Проте у більшості сіл використовувалося чимало невдалих, стандартних, невиразних проектів житлових, господарських і культурно-побутових споруд.

Падіння рентабельності колгоспного і радгоспного виробництва, дефіцит будівельних матеріалів, їх дорожнеча спричинили зниження темпів будівельних робіт, змушували сільських трудівників зводити житло власними руками. Як наслідок — у сільській місцевості на тисячу мешканців зводилося житла вдвое менше, ніж у містах, питома вага сільських населених пунктів, забезпечених природним газом, становила менше 7%, водопроводом користувалися мешканці лише 14,6% сіл республіки.

Зберігати високі темпи будівництва державного житла виявилося неможливим. У першій половині 1980-х років воно значно уповільнилося, а на тлі зростання населення, особливо у містах, це породило житлову проблему. Черга на очікування квартири розтягувалася на десятиліття. Багато нарікань викликала і низька якість збудованого державного житла.

Доволі неоднозначна ситуація склалася і в сфері охорони здоров'я населення республіки. На перший погляд, держава робила багато для того, щоб медичне обслуговування трудящих було, як говорили радянські керівники, на рівні, відповідному світовим стандартам.

Для цього виділялися значні кошти, які вкладалися в будівництво нових поліклінік, лікарень, санаторіїв, будинків відпочинку. Постійна увага приділялася підготовці кваліфікованих медичних кадрів та їхньому удосконаленню. Так, в Україні в 1960-1970-ті рр. функціонувало 15 медичних ВНЗ і десятки середніх спеціальних медичних навчальних закладів.

Завдяки їхній діяльності в 1960-1975 рр. чисельність лікарів і середнього медичного персоналу зросла більш ніж у 1,5 раза, що дало змогу забезпечити на кожні 300 жителів республіки одного лікаря і трьох медсестер.

Але ці статистичні дані відображали лише зовнішній бік розвитку вітчизняної медицини. У роки застою внаслідок зниження рівня добробуту населення, нездовільних умов праці й побуту, поширення пияцтва, наркоманії проблема охорони здоров'я людей вирішувалася надзвичайно нездовільно.

Коштів, які виділялися на потреби охорони здоров'я, вже не вистачало на те, щоб забезпечити медичні заклади новітньою апаратурою і препаратами. Гострою залишалася і кадрова проблема. Адже кваліфікація переважної більшості медичних працівників була далеко не на найвищому рівні.

Висновки

- У 1960-1980-ті рр. відбулися значні зміни у кількості, соціальному і національному складі населення УРСР. Вони були як позитивні, так і негативні. Проте останні були переважаючими. Так, зменшувалася частка українців у населенні республіки, до того ж демографічному процесу було притаманне таке явище, як депопуляція.
- Радянська економіка не могла забезпечити населенню гідні умови життя. Стрімко наростили такі проблеми, як дефіцит, спекуляція, господарчі злочини, падіння реального доходу громадян тощо.
- Водночас номенклатура створила собі окрему власну систему, яка забезпечувала їх усім необхідним.

Питання для самоперевірки:

1. Які основні тенденції етносоціальних процесів в Україні в 1960-1980-ті рр.?
2. Як можна охарактеризувати рівень життя населення на середину 1980-х рр.?
3. У чому суть житлової проблеми в СРСР та УРСР?
4. Які здобутки і недоліки розвитку соціальної сфери радянського суспільства в 1960—1980-ті рр.?

Домашнє завдання:

1. Опрацювати конспект
2. Дати відповіді на питання для самоперевірки

Виконані завдання відправте мені на електронну пошту anastasiamegei@ukr.net. У темі листа вказати номер групи, назив навчальної дисципліни, номер уроку, ПІБ.